

СИНОНІМІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

© Задояна Л., 2008

У статті проаналізовано терміносиноніми предметної галузі цукрового виробництва. Узагальнено теоретичні позиції щодо суті явища синонімії. Визначено типи термінологічних синонімів (дублети, структурні синоніми), описано також словотвірну варіантність.

Terminology synonyms of sugar-production branch are analyzed in the article. Theoretical groundings regarding the essence of synonymy are generalized. Types of terminology synonyms (duplicates, structural synonyms) are outlined. The word-formation variety is also described in the article.

Основним інформативним шаром лексики будь-якої галузі виробництва й науки є термінологія. Термінологічна лексика має диференційні ознаки від загальноживованої лексики, серед яких наважливішими є системність, стилістична нейтральність, тенденція до однозначності в межах термінологічного поля, наявність точної дефініції, тенденція до відсутності синонімічних відповідників та ін. Ці та інші специфічні риси термінів активно досліджують лінгвісти (Б. М. Головін, В. П. Даниленко, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, О. О. Реформатський, Л. О. Симоненко, Е. Ф. Скороходько та інші). У лінгвістиці комплексно (генетичний, семантичний та термінотвірний аспекти) вивчають терміносистеми різних галузей науки і техніки, наприклад, біологічна (Л. О. Симоненко), будівельна (В. С. Марченко), екологічна (С. В. Овсейчик), хімічна (Г. В. Наконечна, Н. А. Цимбал), гідромеліоративна (Л. Малевич) та ін. Українська термінологія цукрового виробництва об'єктом лінгвістичного дослідження ще не була.

Важливою справою, яка потребує докладного вивчення на матеріалі різних терміносистем, є реалізація семантичного процесу синонімії в термінології. Мета запропонованої статті: описати синонімічні відношення в українській терміносистемі цукрового виробництва. Запропоноване дослідження має цінність у двох аспектах: з науково-теоретичного погляду, лінгвістичний аналіз синонімічних відношень у термінологічній лексиці зумовлений необхідністю доповнення теоретичних знань про термін як тип мовного знака та синонімію як вид семантичних відношень. З науково-практичного погляду цінне для подальшого унормування та систематизації сучасної української термінології цукрового виробництва. Цим і зумовлюється актуальність запропонованого дослідження.

Аналіз сучасної термінології цукрового виробництва з погляду семантики дає змогу визначити, що термінології, як і загальноживованій лексиці, властиве явище синонімії. Синонімія в термінології цукрового виробництва поширена, вона є синхронною, об'єктивною й неминучою.

Синонімія – семантичне явище, яке вважають в лексиці однією з найважливіших системотвірних категорій. Незважаючи на значні досягнення в дослідженні проблеми синонімії в сучасній лінгвістиці (Ю. Д. Апресян, С. Г. Бережан, Г. О. Винокур, В. А. Звєгінцев, М. П. Кочерган, О. І. Нечитайло, О. О. Тараненко, Г. А. Уфїмцева, О. О. Брагіна, В. А. Гречко та ін), загальноприйнятого визначення цього явища нема. Синоніми визначають як слова, які мають тотожне значення, і як слова, які мають близьке значення. Основними критеріями виділення синонімів є тотожність чи близькість

семного складу, а також здатність чи нездатність до взаємозамінності в певному контексті. Реально цій умові не задовольняє жодна пара слів, які зараховують до розряду синонімів [1, с. 219]: або є відмінність у значеннях слів, або ж вони не взаємозамінювані в контексті.

Синонімія в термінології має певні відмінності від синонімії в загальноживаній лексиці. Це відсутність експресивності, стилістична диференціація в межах наукового стилю, диференціація за сферами використання та ін. Щодо явища синонімії в термінології погляди дослідників не є однозначними. Одні вчені не визнають її існування в терміносистемах, але допускають існування термінів-дублетів, інші – підтримують думку щодо наявності синонімів, хоча вважають, що в термінології трапляються лише термінологічні пари на відміну від загальнолітературної мови, де існують цілі синонімічні ряди. Загалом, синонімія є небажаною в термінології, оскільки синоніми як загальномовне явище не завжди передають одне поняття, а досить часто позначають близькі значення, слова-синоніми конкретизують, уточнюють одне одного, мають певні стилістичні відтінки тощо [2, с. 180], що для термінології неприпустимо.

Так, В. П. Даниленко вважає, що терміни, які виражають певне поняття, як правило, не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли до термінологічної системи внаслідок мовних контактів і різноспрямованих тенденцій у процесі її формування [3, с. 53]. На думку А. П. Коваль, дублетність – це явище, глибоко відмінне від загально мовної синонімії. Оскільки термін має свою дефініцію і саме через неї співвідноситься з поняттям, він у своїй словесній формі містить певну наперед задану кількість суттєвих ознак цього поняття. Доки визначення поняття не зміниться, будь-яка словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. Тому в межах термінології існують лише терміни-дублети й не існує термінів-синонімів [4, с. 37, 38]. Л. А. Капанадзе вважає, що нема термінів «близьких за значенням», є тільки дублети [5, с. 76]. Д. С. Лотте поділяв синоніми на абсолютні та відносні, вказував на необхідність синонімів у сфері термінів і відзначив, що синонімія термінів яскраво проявляється за їх функціонуванням* в наукових текстах [6, с. 22].

Стандартизація вимагає від терміна однозначності та відсутності синонімії. На наш погляд, термінології будь-якої галузі властива саме абсолютна синонімія (термінологічна дублетність). Термінологічні дублети – це слова або словосполучення, які об'єднуються особливою термінологічною співвіднесеністю з тим самим науковим поняттям й об'єктом дійсності. З цим твердженням погоджуються не всі, зокрема, В. К. Фаворін вказував на суттєву різницю між науковими синонімами, з одного боку, і термінологічними дублетами, з іншого боку: «...Кожний синонім вказує на дійсну, хоча й дуже суттєву відмінність між такими об'єктами. Дублети ж завжди позначають той самий об'єкт» [7, с. 46].

Вважають, що синоніми з'являються на ранніх етапах формування термінологічних систем [8, с. 78]. На думку Л. О. Симоненко, синонімія спостерігається в термінологічних системах на будь-яких етапах розвитку. Тому з самого початку виникнення терміносистем виникає потреба у виборі із синонімічного ряду того терміна, який найточніше охарактеризував би те чи те поняття, який має найінформативнішу внутрішню форму [9, с. 33].

Синонімію в термінології (і термінології цукрового виробництва зокрема) зумовлено і лінгвальними, і екстралінгвальними чинниками: 1) неуніфікованістю термінології; 2) постійним розвитком наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію; 3) наявністю застарілих назв, які функціонують з новими; 4) відродження вдалих термінів, які з певних причин не використовувалися протягом певного часу; 5) паралельне вживання запозиченого й автохтонного термінів; 6) необхідністю мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів; 7) номінацією того самого поняття різними науковими школами чи вченими; 8) необхідністю номінації за кількома номінативними типами [10, с. 47].

* функціонуванням – *ред.*

Певні особливості вияву синонімічних відношень має кожна конкретна галузь знань, що пов'язано зі своєрідністю формування та структурою її категорійно-поняттєвого апарату, причому на початковому етапі становлення термінології або в періоди інтенсивного розроблення чи нормування терміносистем спостерігають найбільшу кількість синонімів [3, с. 73].

Під час аналізу в дослідженні термінології цукрового виробництва вирізняємо такі види термінологічної синонімії: 1) терміни-дублети, які з'явилися внаслідок: а) використання запозичених відповідників: *бурт* – *кагат* – *штабель*, *операція* – *процес*; б) паралельне вживання термінологічних одиниць власне українського та іншомовного походження: *адсорбція* – *поглинання*, *бункер* – *збірник*, *вакуум* – *розрідження*, *дефекація* – *ванпування*, *грейфер* – *навантажувач*, *гідрант* – *водобій*, *маммут-насос** – *бурякопідіймач*, *солідол* – *мастило*, *плазмоліз* – *зсідання*; 2) терміни-структурні синоніми, серед яких спостерігаємо: а) паралельне використання однослівного терміна і словосполучення: *меляса* – *кормова патока*, *перо* – *різальна кромка ножів*, *маточники* – *маточні буряки*, *цукор-сирець* – *жовтий цукор*; *цукристість* – *вміст цукру*; *бурякопункт* – *склад буряків*, *жом* – *знецукрена стружка*, *тиристор* – *напівпровідниковий випрямляч*, *шаблон* – *калібрувальна лінійка*, *конвеєр* – *стрічковий транспортер*, *дифузійні апарати наклонні*** – *дифузійні апарати шнекові*, *дифузійні апарати вертикальні* – *дифузійні апарати колонні*; б) паралельне вживання термінів-словосполучень: *відкрите жомосховище* – *жомова яма*, *волокнистий буряк* – *цвітушний буряк*; *мембрана запобіжна* – *мембрана захисна*, *примусова вентиляція* – *активна вентиляція*, *аксіальний вентилятор* – *осьовий вентилятор*, *каменевловлювач ротаційний* – *каменевловлювач барабанний*, *газ скраплений* – *газ зріджений*, *сульфітаційний газ* – *діоксид сірки*, *буряки подрібнені* – *буряки покриті*, *адсорбція вибірна* – *адсорбція селективна*, *аналіз гравіметричний* – *аналіз ваговий*, *аналіз титриметричний* – *аналіз об'ємний*, *апарат для визначення лужності і кислотності продуктів* – *апарат Каппуса*; 3) функціонування*** термінів повної форми й короткої, серед синонімів цього виду спостерігаємо: а) скорочення терміна-словосполучки засобами словотвору: *гідралічний транспортер* – *гідротранспортер*, *електродвигун* – *електричний двигун*, *бурякопідіймач* – *буряковий підіймач*; б) заміна повної форми терміна аббревіатурою: *КДА* – *колонний дифузійний апарат*, *буртоукладальна машина* – *БУМ*, *контрольно-вимірювальні прилади* – *КВП*, *загальна комбінаційна цінність* – *ЗКЦ*, *специфічна комбінаційна цінність* – *СКЦ*. Як спосіб вираження того самого поняття в термінології цукрового виробництва можуть використовуватися знакові (семіотичні) синоніми на зразок *поташ* – K_2CO_3 .

Фіксуємо в термінології цукрового виробництва і словотвірні варіанти. Як зазначає В. П. Даниленко, словотвірна варіантність у термінології має такий самий природний вияв, як і в літературній мові, і якому з варіантів віддати перевагу, які з них мають право на існування, справа не проста, а така, що вимагає глибокого лінгвістичного аналізу [3, с. 23]. У термінології цукрового виробництва виділяємо словотвірні варіанти суфіксального типу: *апарат охолодний* – *апарат охолоджувальний*; *апарат пародуттєвий* – *апарат пародуттєвий*; *барабан ступінчастий* – *барабан ступінчастий*; *вивантажувальний* – *вивантажний*; *міжступінчастий* – *міжступінчастий*, *навантажувач ківшевий* – *навантажувач ківшовий*, *очисник* – *очищувач*, *насінний* – *насінневий*, *буряковий* – *бурячний*, *газ стиснений* – *газ стиснутий*, *агрегат дугогасильний* – *агрегат дугогасний*, *дефекація ступінчата* – *дефекація ступінчаста*, *блок зубчастий* – *блок зубчатий*. На наш погляд, працюючи над унормуванням термінології цукрового виробництва (укладаючи словник, термінологічну базу даних), варто рекомендувати до використання тільки один із відповідників.

Таким чином, у результаті аналізу терміносинонімів цукрового виробництва з'ясовано, що синонімічні відношення термінів досліджуваної галузі виробництва різнопланові. Оскільки синонімія є природним виявом розвитку лексики, то не можна однозначно стверджувати, що наявність певної

* маммут-помпа – ред.

** нахильні – ред.

*** функціонування – ред.

кількості синонімів тих чи тих понять створюють якусь особливу проблему в терміновживанні. Вважаємо за доцільне з метою упорядкування термінології цукрового виробництва використовувати функціональний* підхід до аналізу синонімічних відповідників, досліджуючи їх на основі текстів. У подальшому плануємо дослідити вияв явища синонімії в термінології цукрового виробництва на різних етапах її формування.

Джерела фактичного матеріалу: Гербут А. Я., Головняк Ю. Д. та ін. Російсько-український словник для працівників цукрової промисловості. – К.: Кобза, 1996. – 298 с.; Гунченко Н. А. Мастера производства сладких кристаллов. – М.: Легкая и пищевая пром-сть, 1983. – 112 с.; Управління врожайністю цукрових буряків / І. Ф. Карпенко, С. Ю. Зоря, О. В. Герасименко та ін.; за ред. І. Ф. Карпенка. – К.: Урожай, 1991. – 192 с.

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М., 1995. – Т. 1.
2. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підр. – Львів, 1994. – 215 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М., 1977. – 246 с.
4. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К., 1987. – 348 с.
5. Капанадзе Л. А. О понятиях «термин» и «терминология» // Развитие лексики современного русского языка. – М., 1965. – С. 75–85.
6. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. – М., 1961. – 158 с.
7. Фаворин В. К. Синонимы в русском языке: Научно-популярный очерк. – Свердловск, 1953. – 71 с.
8. Крыжановская А. В., Симоненко Л. А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. – М., 1987. – 163 с.
9. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології. – К., 1991. – 149 с.
10. Цимбал Н. А. Сучасна українська термінологія органічної хімії / НАН України, Інститут української мови; Уманський держ. пед. ун-т. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – 135 с.

* функційний – ред.